

بخت و کوشش در هفتادمین پرسش دادستان دینی

دکتر آزاده حیدرپور*، دکتر تائین گلری پور* و محمد مکاری**

* دکترای فرهنگ و زبان‌های باستانی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی

** کارشناس ارشد مردم‌شناسی، پژوهشگر و مدیر گروه مردم‌شناسی زیست‌محیطی پژوهشکده مردم‌شناسی

چکیده

در این مقاله تاثیر بخت و کوشش در زندگی آدمیان بر اساس پرسش هفتادم دادستان دینی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. بخت و تقدیر در فرهنگ اقوام و ملل مختلف با مفهوم سرنوشت مشخص و از پیش تعیین شده ارتباط دارد؛ گاهی نیز در معنی تاثیر نیروهای مافوق‌طبیعی بر زندگی و مرگ مردمان است. تعدادی از ادبا و فلاسفه اراده و خواست مردمان را در برابر نیروی تقدیر و بخت هیچ می‌دانند و به مفهوم جبر در سرنوشت آدمیان اعتقاد دارند؛ در قبال این گروه عده‌ای دیگر بخت و تقدیر را مغلوب توکل به خدا می‌دانند و معتقدند که روند زندگی آدمیان در سایه تلاش و کوشش آنان قابل تغییر و تحول است؛ در نظر آنان آدمی در انتخاب سرنوشت خویش مختار است و با نیروی اراده و اختیار مسیر زندگی خود را تعیین می‌کند. بر اساس هفتادمین پرسش دادستان دینی پاره‌ای از رویدادهای زندگی آدمیان بر اساس بخت و تقدیر تعیین می‌شود و پاره‌ای دیگر از آن به کنش و کوشش وی وابسته است. در این پرسش ذکر شده که زندگی، زن و فرزند و سروری و دارایی انسان به بخت و تقدیر بستگی دارد و جایگاه معنوی و میزان پارسایی یا بدکرداری انسان به کنش و کوشش وی وابسته است.

واژگان کلیدی: دادستان دینی، بخت، کوشش، سرنوشت، تقدیر.

درآمد

پرسش را بیان می‌کند (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۵۱-۱۵۰؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۷۵: ۳۱؛ West, 1882: 15; Jaafari, Dehaghi, 1998: 8; Shaki, 1993: 552). در هفتادمین پرسش دادستان دینی درخصوص نقش تقدیر و کوشش در زندگی مردمان سوالاتی مطرح شده و در پاسخ از سویی در بیان نقش بخت و تقدیر در رقم خوردن سرنوشت انسان سخن رفته است و از سوی دیگر از تأثیر کوشش و کنش انسان در رویدادهای زندگی وی سخن به میان آمده است.

«دادستان دینی» به معنی احکام دینی کتابی است به زبان فارسی میانه و خط پهلوی زردشتی (پهلوی کتابی) که به وسیله منوچهر پسر گشن‌جم، برادر زادسپرم، موبدان موبد پارس و کرمان در نیمه دوم قرن سوم هجری (قرن نهم میلادی) نوشته شده است. این کتاب شامل یک مقدمه و نود و دو پرسش و پاسخ است که پرسش‌ها توسط شخصی به نام مهر خورشید پسر آذرماه و دیگر بهدینان با منوچهر مطرح می‌شود و منوچهر در پاسخ حکم هر

با بررسی متون دوره میانه می‌توان نتیجه گرفت که بازتابی از این دو اندیشه نیز در این متون نمایان است. در بیست و دومین پرسش و پاسخ رساله مینوی خرد آمده است که «مرد هر چند صاحب عقلی قوی و دولتی نیرومند باشد با قضا بر نتواند آمد، زیرا چون قضای محتوم مردی را سعید یا شقی کرد، دانا از کار فروماند و نادان بدانندیش در کار چُست و چالاک گردد، کم‌دلان دلیر و دلیران کم‌دل شوند، مردم کوشا کاهلی گیرند و کاهلان به کوشش در آیند». هر نیکی و بدی که به آدمیان و دیگر مخلوقات می‌رسد تحت تأثیر دوازده برج و هفت سیاره است به گونه‌ای که آن دوازده برج و هفت سیاره تعیین کننده سرنوشت و مدبر جهان هستند (تفضلی، ۱۳۷۹: ۳۲-۳۱).

بر اساس پاره‌ای از متون دینی دوره میانه بخت و تقدیر فقط بر زندگی مادی آدمیان حکمفرماست لیکن در امور دینی و معنوی کوشش و کنش انسان تعیین کننده است و بنابر این اراده و اختیار انسان در رابطه با تکالیف دینی و جایگاه مینوی او معنا پیدا کرده و سرنوشت‌ساز می‌شود. در هفتادمین پرسش و پاسخ از رساله دادستان دینی آمده است که زندگی، همسر، فرزندان و دارایی و قدرت آدمی به تقدیر است اما جایگاه او در یکی از سه طبقه روحانیون و جنگجویان و کشاورزان و نیز میزان پرهیزگاری (اهلایی) و بدکرداری (دروندی) او به کنش وی بستگی دارد (دست‌نوشته‌های پهلوی: ۳۱۴) لازم به یادآوری است که این مضامین در رساله مینوی خرد نیز به این صورت آورده شده که «با کوشش آن خیری را که مقدر نشده است نمی‌توان به دست آورد لیکن آن خیری که مقدر شده با کوشش زودتر فراهم می‌شود، کوشش هنگامی که زمان با آن همراه نباشد بی‌ثمر است لیکن در مینو به فریاد برسد و به ترازوی اعمال افزوده شود» (تفضلی، ۱۳۷۹: ۴۲، پرسش بیست و یکم).

البته باید یادآور شد که در متون فارسی میانه وابستگی بخت و کوشش نیز از نظر دور نمانده است؛ در بندهای ۱۰۵ تا ۱۰۹ از متن پهلوی یادگار بزرگمهر ذکر شده است که «بخت و کوشش با یکدیگر چونان تن و جان هستند، زیرا تن جدای از جان کالبدی است ناتوان و جان جدای از تن روحی است ناگرفتنی (مجرد و انتزاعی) و زمانی که با هم آمیخته شدند قوی و بزرگ (و) سودمند (می‌شوند) (جاماسب آسانا، ۱۳۷۱: ۱۳۱-۱۳۲).

در ابتدای گفتار نگارنده بر خود لازم می‌داند تا به بیان معنی واژه‌های بخت، تقدیر و کوشش و پس از آن به بررسی جایگاه بخت و کوشش در متون پهلوی دوره میانه پرداخته و آنگاه هفتادمین پرسش و پاسخ دادستان دینی مورد مطالعه قرار گرفته و آوانویسی و برگردان فارسی آن ارائه خواهد شد.

واژه «بخت» (baxt) در فارسی نو به معنی «بهره، نصیب و طالع» از ریشه ایرانی باستان «بگ» (bag) به معنی بخش کردن و تقسیم کردن گرفته شده است (فرهنگ آندراج، ۱۳۳۵: ۶۱۴، ذیل واژه بخت؛ دهخدا، ۱۳۷۷: ۴۴۰۲، ذیل واژه بخت؛ ابوالقاسمی، ۱۳۷۳: ۳۶). واژه تقدیر در عربی بر وزن تفعیل معنی «اندازه کردن»، «بخش کردن رزق و روزی» و «فرمان دادن و حکم کردن خدا بر امری» را دارد. واژه تقدیر با واژه‌های عربی قضا و قدر مترادف بوده و بر سرنوشت محتوم، مقدر و از پیش تعیین شده دلالت دارد (فرهنگ آندراج، ۱۳۳۵: ۱۱۵۰ - ۱۱۵۱؛ دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۸۷۲) واژه تقدیر در فارسی میانه به صورت «برهنشن» (brēhēnišn) آمده که از مصدر «برهنیدن» (brēhēnīdan) به معنی مقدر کردن گرفته شده که خود از اسم «بره» (brēh) به معنی سرنوشت و میانوند «ان» (ēn) و پسوند مصدرساز «ایدن» (īdan) ساخته شده است.

و اما واژه کوشش فارسی به معنی «سعی، تساعی، تلاش و مجاهدت» است. این واژه از مصدر «کوشیدن» یا «کوخشیدن» (kōxšīdan) فارسی میانه به معنی «سعی کردن» و «ستیز کردن» و ریشه «کوش» یا «کوخش» (kōš/kōxš) به معنی «نبرد کردن» گرفته شده است. (ابوالقاسمی، ۱۳۷۳: ۷۰؛ دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۸۷۲۱، ذیل واژه کوشش؛ فره‌وشی، ۱۳۴۶: ۲۷۲؛ Mackenzie, 1971/; 52).

در باب نقش بخت و کوشش در زندگی آدمیان تعدادی از ادبا و فلاسفه اراده و اختیار آدمی را در برابر نیروی بخت و تقدیر هیچ می‌دانند، آنان در واقع به مفهوم جبر در زندگی اعتقاد دارند و انسان را موجودی مجبور می‌خوانند؛ در مقابل این گروه، گروهی دیگر بخت و تقدیر را مغلوب تلاش و کوشش و توکل به خدا می‌دانند و معتقدند که سرنوشت انسان با نیروی اراده و اختیار او رقم می‌خورد. در نظر این گروه انسان موجودی مختار است (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۵: ۳۸۹، ذیل واژه بخت)

آن که می‌گویند هنگامی که انسان به سوی گناهکاری بر می‌گردد آنگاه از نو (دیگر بار) برای او مقدر می‌کنند (و) آن که می‌گویند که چیزی که به مردمان برسد، کار و زمان و هر نیکی به ماه وابسته است و ماه به جهانیان می‌بخشد و ماه این را و همه نیکی‌ها را به چه آیینی می‌بخشد؟ چگونه و به چه آیینی است؟ و تفسیر (آن را) مطابق با میل ایزدان بفرمایید تا داوری کنند.

پاسخ این است که دستوران اینگونه گفته‌اند که یک چیزی هست که به تقدیر است (و) چیزی هست که به کنش است. و آنان این‌گونه داوری می‌کنند که زندگی و زن و فرزند و سروری و دارایی به تقدیر است و آسرونی و ارتشستاری و واستریوشی و اهلاسی (پارسایی) و دروندی (بدکرداری) به کنش وابسته است.

آنان (دستوران) در این باره نیز این‌گونه گفته‌اند که آن چیزی که در گیتی برای انسان مقدر نشده است به او نمی‌رسد و آن چه مقدر شده است می‌تواند به سبب کوشش زودتر به او برسد، گاهی هم به سبب گناهکاری و کاهلی از او گرفته می‌شود.

آن چیزی که به سبب کوشش زودتر به او برسد مانند آن است که کسی به پذیره نیکی بشود یا (شخص) بیمار و در حال مرگ به سبب بیماری زودتر بمیرد.

آن چیزی که به سبب گناهکاری و کاهلی از او (انسان) دور شود (برده شود) چونان کسی (است) که زن نگیرد (پس) به یقین فرزندی برایش زاده نشود یا چونان کسی است که تن به کشتن بدهد (پس) زندگی از او گرفته شود (برده شود).

بر آیند

بخت و تقدیر به معنی سرنوشت معین و از پیش مقدر شده و گاهی نیز در معنی تأثیر نیروهای مافوق‌طبیعی بر زندگی و مرگ آدمیان است. تعدادی از فلاسفه اراده و خواست مردمان را در برابر نیروی تقدیر و بخت هیچ می‌دانند. در قبال این گروه عده‌ای دیگر معتقدند که روند زندگی آدمیان در سایه تلاش و کوشش آنان قابل تغییر است؛ در نظر آنان آدمی با نیروی اراده و اختیار مسیر زندگی و سرنوشت خویش را تعیین می‌کند. بر

اکنون در این گفتار آوانویسی و برگردان فارسی پرسش و پاسخ هفتادم دادستان دینی ارائه می‌شود. لازم به ذکر است که متن پهلوی این پرسش از دستنویس د ۷ گنجینه دستنویس‌های پهلوی دانشگاه شیراز گرفته شده و در آوانویسی نیز معیار کار شیوه آوانویسی مکتزی بوده است.

آوانویسی هفتادمین پرسش و پاسخ دادستان دینی

haftādom pursišn ud passox ān ī pursēd kū čiš ī bē ō mardōmān rasēd pad baxt bawēd ayāb pad kunišn ud tuxšišn brēhēnišn ayāb jud brēhēnišn jud az brēhēnišn čiš bē ō mardōmān rasēd ayāb čē ēwēnag bawēd.

ān ī gōwēnd kū ka mard bē ō wināhkārīh wardēd ēg-iš nōg nōg ō-š brēhēnēnd ān ī gōwēd kū čiš ī ō mardōmān rasēd kār ud zamān ud har nekīh ō māh bast ēstēd ud māh pad gētīgān baxšēd ud māh ēn ud hamāg nekīh čē ēwēnag baxšēd čiyōn ud čē ēwēnag ast ud wizārīh wizārēnīdan framāyēd pad yazdān kām.

passox ēd kū dastwarān ēdōn guft ēstēnd kū čiš-ē ast ī pad brēhēnišn čiš-ē ast ī pad kunišn u-šān ēdōn bē wizārēnīd kū zīndagīh ud zan ud frazand ud xwadāyīh ud xwāstāg pad brēh ud āsrōnīh ud artēštārīh ud wāstaryōšīh ud ahlawīh ud druwandīh p-ad kunišn.

u-šān ēn-iz ēdōn guft kū ān ī andar gētīg ō mard nē brēhēnīd ēstēd nē rasēd ān ī brēhēnīd ēstēd ast ī tuxšišn rāy pēš bē rasēd ast ī pad wināhkārīh ud ajgahānīh ud ajgahānīh aziš appārīhēd.

ān ī tuxšišn rāy pēš bē rasēd čiyōn kē ō padīrag nekīh šawēd ayāb wēmārīh ud margōmand kē wēmārīh rāy pēš mīrēd.

ān ī pad wināhkārīh ud ajgahānīh aziš appārīhēd čiyōn kē zan nē kunēd ēwar kū-š frazand nē zāyēd ayāb čiyōn kē tan bē ō ōzanišn dahēd aziš zīndagīh appārīhēd.

برگردان فارسی هفتادمین پرسش و پاسخ دادستان دینی

هفتادمین پرسش و پاسخ آن را پرسید که چیزی که به مردمان برسد از طریق بخت باشد؟ یا از طریق کنش و کوشش؟ مقدر شده است؟ یا جدای از تقدیر است؟ آیا غیر از تقدیر چیزی به مردمان برسد؟ (این) به چه آیینی باشد؟

آنچه که در سرنوشت مادی انسان مقدر نشده به وی نمی‌رسد ولیکن آن چه که مقدر شده است با تلاش و کوشش می‌تواند سریع‌تر به انسان برسد. بر اساس این پرسش زن و فرزند و دارایی انسان از پیش تعیین شده ولیکن جایگاه معنوی و میزان پارسایی یا بدکرداری انسان به اختیار و کوشش وی بستگی دارد.

اساس هفتادمین پرسش دادستان دینی بخت و کوشش هر دو در زندگی و سرنوشت آدمیان نقش تعیین کننده دارند لیکن پاره‌ای از رخ داده‌های زندگی آدمیان بر اساس بخت و تقدیر مشخص می‌شود و پاره‌ای دیگر از آن‌ها وابسته به کوشش انسان است.

منابع

الف) فارسی

گنجینه دستنویس‌های پهلوی و پژوهش‌های ایرانی ۳، دستنویس د ۷، شیراز: انتشارات مؤسسه آسیایی دانشگاه پهلوی شیراز، صص ۳۱۴-۳۱۶.

آموزگار، ژاله و احمد تفضلی، ۱۳۷۵، زبان پهلوی و ادبیات و دستور آن، تهران: نشر معین.

ابوالقاسمی، محسن، ۱۳۷۳، ماده‌های فعل‌های دری، تهران: نشر ققنوس.

ب) غیرفارسی

Jaafari Dehaghi, M., 1998, *Dādēstān ī dēnīg*, Paris.

تفضلی، احمد، ۱۳۷۶، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: نشر سخن.

Mackenzie, D. N., 1971, *A Concise Pahlavi Dictionary*, London, Oxford.

_____، ۱۳۷۹، ترجمه مینوی خرد، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: نشر توس.

Shaki, M., 1993, *Dādēstān ī dēnīg*, *Encyclopedia Iranica*, Vol. VI, California.

جاماسب آسانا، ۱۳۷۱، متون پهلوی، گزارش سعید عریان، تهران: انتشارات کتابخانه ملی.

West, E. W., 1882, *The Sacred Books of the East*, Vol. 18, Oxford.

دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۷۵، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران: انتشارات بنیاد دایره المعارف اسلامی.

دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۷، لغت‌نامه، ج ۳، زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

فروه‌وشی، بهرام، ۱۳۸۱، فرهنگ زبان پهلوی، چ چهارم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

فرهنگ آندراج، ۱۳۳۵، تالیف محمد پادشاه متخلص به «شاد»، ج ۱، زیر نظر محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات خیام.

کریستن سن، آرتور، ۱۳۱۷، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب.

تصاویر رنگی



تصویر ۲: سفال‌های منتخب از مجموعه تُل عزیززی.



تصویر ۱: سنگ مادر فشنگی، محوطه بیدزرد.



تصویر ۳: سفال‌های منتخب از محوطه دومنه.



تصویر ۵: سفال‌های ساده و سفال نقش‌کنده دالما.



تصویر ۴: نمونه‌ای از سفال‌های ساده دالما.



تصویر ۷: سفال‌های قرمز و قهوه‌ای عصر آهن.



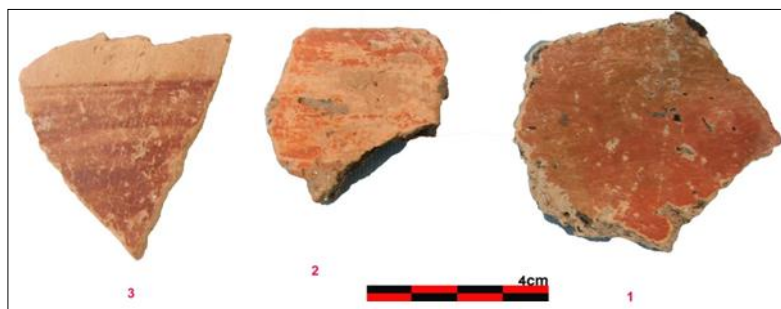
تصویر ۶: نمونه‌هایی از سفال‌های دوره مفرغ منطقه.



تصویر ۹: سفال نارنجی و نخودی با سفال نقش‌کنده عصر آهن.



تصویر ۸: نمونه‌ای از سفال‌های خاکستری عصر آهن.



تصویر ۱۱: تصویری از سفال‌های بدست آمده از غار کولان گورا.



تصویر ۱۰: تصویری بخشی از سفال‌های بدست آمده از بررسی سطحی غار سمنگان.



تصویر ۱۳: سفال‌های بدست آمده از قلعه تپه در زمان تسطیح محوطه.



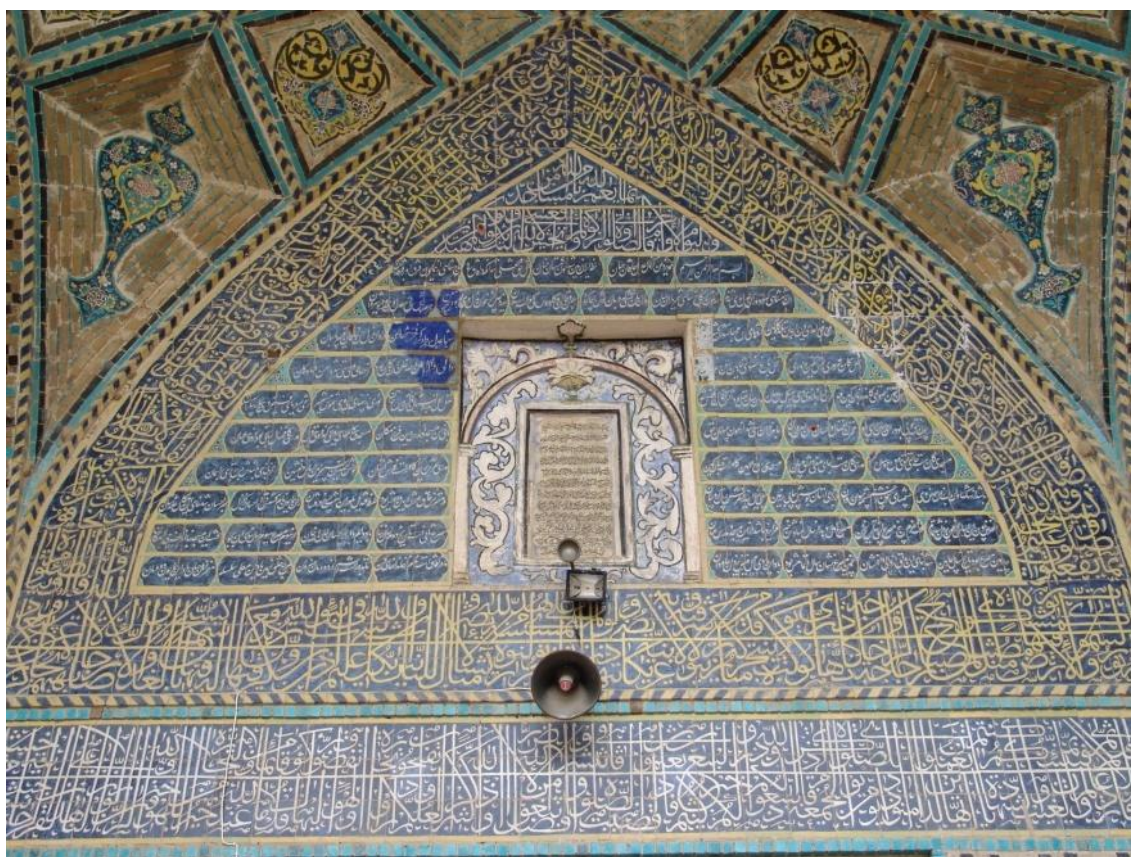
تصویر ۱۲: نمونه‌هایی از سفال‌های دوره مس سنگی جدید تپه سگزرآباد بدست آمده از کاوش‌های سال ۱۳۸۸.



تصویر ۱۴: آثار رج دیوارهای به جا مانده در طبقه نخست (عکس از نگارندگان).



تصویر ۱۵: بخش‌هایی از اتاق‌های نیمه‌سالم در طبقه دوم (عکس از نگارندگان).



تصویر ۱۶: شعر خرم در سینه اسپر ایوان شرقی مسجد - مدرسه دارالاحسان سنندج (عکس از نگارنده، ۱۳۸۶).